

ОСІНСЬКИЙ О. Л.,
аспірант
(Державна установа «Інститут
економіко-правових досліджень
імені В. К. Макутова
Національної академії наук України»)

УДК 477.340.1.1110/1370

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.20>

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИЙ РЕЖИМ МАЙНА АКАДЕМІЇ НАУК ЗА ЧАСІВ ДІЯЛЬНОСТІ ГЕТЬМАНА ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

Стаття присвячена дослідженню формування української академічної науки та особливості господарсько-правового режиму майна Української академії наук періоду Гетьманату Павла Скоропадського 1918 року.

У статті зазначено, що одним із значних етапів формування української академічної науки став період української незалежності, що пов'язаний з діяльністю гетьмана Павла Скоропадського.

Досліджено, що гетьман П. Скоропадський усвідомлював значну роль науки для розбудови незалежної України, розглядав Академію наук як невід'ємний атрибут української державності.

Доведено, що створенню Української академії наук у період гетьманату П. Скоропадського передували тривалий історичний шлях формування національних наукових традицій, які були закладені у часи Ярослава Мудрого, продовжені під час Українського Відродження (Острозька академія, Києво-Могилянська академія XVII–XVIII ст.) та остаточно сформувались у період української незалежності 1918 р.

Встановлено, що одним із актуальних питань є дослідження формування господарської діяльності Української академії наук та правового режиму її майна у період гетьманату П. Скоропадського.

У статті зазначено, що Українській академії наук здійснювала наукову та господарську діяльність на основі Статуту Академії. Доведено, що відповідно до Статуту, Академія мала статус юридичної особи з правом набувати, відчужувати, заставляти майно рухоме та нерухоме. Голова-Президент Академії наук, обраний на загальних зборах здійснював представництво Академії в усіх справах, що торкалися науки та майна УАН.

З'ясовано, що Академія наук мала статус юридичної особи, що давало їй право набувати, відчужувати та заставляти нерухоме майно. Зазначено, що господарське управління майном Академії наук здійснювало Правління Академії наук відповідно до положень Статуту Академії, а саме: управління нерухомим майном та управління і матеріальною складовою Академії, що складалось з: асигнувань державної скарбниці, приватних пожертв, прибутків з видань УАН та інших доходів.

Доведено, що Правління Академії наук здійснювало контроль за розподілом грошових фондів Академії, що призначались на річне утримання Академії (заробітну плату штатних працівників та штати Ботанічного саду, Геодезичного інституту та ін.) відповідно до положень Статуту Академії. Правління Академії наук звітувало перед Головою-Президентом Академії наук про здійснену господарську діяльність.

Ключові слова: академія, Академія наук, розвиток української науки у період гетьмана П. Скоропадського, господарсько-правовий режим, господарсько-правовий режим майна Академії наук, господарсько-правове управління майном Академії наук.

Osinskyi O. L. Economic and legal regime of the property of the Academy of Sciences during the activity of Hetman Pavlo Skoropadskyi

The article is devoted to the study of the formation of Ukrainian academic science and the peculiarities of the economic and legal regime of the property of the Ukrainian Academy of Sciences during the Hetmanate of Pavel Skoropadskyi in 1918.

The article states that one of the significant stages of the formation of Ukrainian academic science was the period of Ukrainian independence, which was associated with the activities of Hetman Pavlo Skoropadskyi.

It has been investigated that Hetman P. Skoropadskyi was aware of the significant role of science for the development of independent Ukraine, considered the Academy of Sciences as an integral attribute of Ukrainian statehood.

It is proved that the creation of the Ukrainian Academy of Sciences during the hetmanate period of P. Skoropadskyi was preceded by a long historical path of formation of national scientific traditions, which were laid in the time of Yaroslav the Wise, continued during the Ukrainian Renaissance (Ostroh Academy, Kyiv-Mohyla Academy of the XVII–XVIII centuries) and were finally formed during the period of Ukrainian independence in 1918.

It has been established that one of the important issues is the study of the formation of the economic activity of the Ukrainian Academy of Sciences and the legal regime of its property during the period of the hetmanate of P. Skoropadskyi.

The article states that the Ukrainian Academy of Sciences carried out scientific and economic activities based on the Statute of the Academy. It has been proven that, according to the Charter, the Academy had the status of a legal entity with the right to acquire, alienate, and pledge movable and immovable property. The Chairman-President of the Academy of Sciences, elected at the general meeting represented the Academy in all matters related to science and property of the Ukrainian Academy of Sciences.

It was found that the Academy of Sciences had the status of a legal entity, which gave it the right to acquire, alienate and mortgage real estate. It is noted that the economic management of the property of the Academy of Sciences was carried out by the Board of the Academy of Sciences in accordance with the provisions of the Statute of the Academy, namely: management of immovable property and management and material component of the Academy, which consisted of: allocations from the state treasury, private donations, profits from publications of the Academy of Sciences and other income.

It is proven that the Board of the Academy of Sciences exercised control over the distribution of the Academy's monetary funds, which were intended for the annual maintenance of the Academy (wages of full-time employees and staff of the Botanical Garden, the Geodetic Institute, etc.) in accordance with the provisions of the Academy's Statute. The Board of the Academy of Sciences reported to the Chairman-President of the Academy of Sciences on the economic activity carried out.

Key words: academy, Academy of Sciences, development of Ukrainian science during the period of Hetman P. Skoropadskyi, economic and legal regime, economic and legal regime of the property of the Academy of Sciences, economic and legal management of the property of the Academy of Sciences.

Вступ. Одним із значних етапів формування української академічної науки став період української незалежності, що пов'язаний з діяльністю гетьмана Павла Скоропадського.

Повалення самодержавства, розпад російської імперії, вибух Української революції 1917–1921 років створили необхідні передумови для остаточного запуску інституювання національного наукового процесу.

Це надає право стверджувати про процес створення Української академії наук – (далі УАН), як про «академічну революцію», результатом якою була, подія національного значення – заснування першої в історії України національної Академії наук, що стала головним центром розвитку, стимулювання, координації наукових досліджень у масштабах усієї держави [1, с. 154].

Провідні науковці України одразу після революції 1917 р. зініціювали постановку питання про Українську академію наук [2, с. 25].

Одним із ініціаторів створення національного академічного середовища в Україні був Голова Української Центральної Ради М. Грушевський.

Створення Академії наук: «для українського відродження є практично історичним чудом ...» [3, с. 119].

Водночас, доцільно зазначити, що «історичне чудо», а саме створення УАН у 1918 р., як першого національного центру наукових досліджень незалежної України, стало результатом діяльності багатьох політичних діячів та науковців, що у важкий період політичних перетворень зробили ґрунтовний науковий осередок, що мав стати першою українською національною організацією наукових досліджень.

Розвиток української академічної науки співпав зі значним злетом наукових досліджень вітчизняних вчених, а саме: професора М. Грушевського, історика, літературознавця, що доклав багато зусиль до інституалізації української науки, економіста М. Туган-Барановського, східознавця і літературознавця А. Кримського, біолога М. Кащенко, історика Д. Багалія, філолога С. Смаль-Стоцького, механіка та матеріалознавця С. Тимошенка, М. Василенка та ін., що становили кістяк першого складу академіків УАН [1, с. 8]. Велику підготовчу роботу зі створення Академії провів міністр народної освіти М. Василенко.

Очільником ідеї створення Української академії наук стала діяльність гетьмана Павла Скоропадського, завдяки якому була здійснена діяльність щодо формування такої вагомій для незалежної України інституції у складних революційних умовах.

Гетьман П. Скоропадський усвідомлював роль науки для розбудови незалежної України, розглядав Академію наук як невід'ємний атрибут української державності, попри всі несприятливі умови, політичні кризи, навіть початок громадянської війни [1, с. 8].

Питання освіти, науки і культури стали складовою державної політики доби гетьманату П. Скоропадського. Їх розв'язання у першу чергу пов'язане з нагальною проблемою захисту національних інтересів українського народу, що перебуває на етапі національно-державної самоідентифікації [4, с. 19].

Постановка завдання. У зв'язку з вищенаведеним, особливого значення, набуває питання дослідження особливостей формування Української академії наук, її господарської діяльності та правового режиму майна у період гетьманату П. Скоропадського.

Слід відзначити, що дослідження окремих історико-правових аспектів формування та розвитку українського академічного середовища, створення та діяльності Української академії наук та правового режиму її майна у період гетьманату П. Скоропадського вже знайшли своє відображення у працях таких вчених, як: Верба С., Галушко К., Гирича І., Зайцева З.І., Іванійчук Т.Ю., Матвеева Л.М., Ніколаєнко Є., Папакін Г., Полонська-Василенко Н., Осташко Т., Терещенко Ю. та ін., однак комплексного наукового дослідження з цього питання не проводилось, що і стало метою цієї роботи.

Результати дослідження. Створення УАН було заповітною мрією української інтелігенції кінця XIX ст. Події 1917 р. стали потужним імпульсом пробудження громадської ініціативи у пошуках нових ефективних форм організації науки у країні. Глибока демократична традиція, віддавна притаманна вітчизняним вченим, запалила іскру надії на те, що відкриваються можливості для докорінної зміни у сфері організації науки [5, с. 4].

Українська академія наук – це історичне надбання всього українського народу, результат вікового суспільного поступу. Її збереження, подальше існування, модернізація відповідають сучасним потребам культурного, наукового, науково-технічного та економічного розвитку суспільства, завданням успішності, стабільності, держави [1, с. 11].

Створенню УАН у період гетьманату П. Скоропадського передував тривалий історичний шлях формування національних наукових традицій, що були закладені у часи Ярослава Мудрого, продовжені під час Українського Відродження (Острозька, Києво-Могилянська академія) та остаточно сформувались у період української незалежності 1918 р.

У цьому контексті видається доцільною думка М. Грушевського, що стосується «трьох академії» України – наукових центрів, що дали поштовх для розвитку національної науки [6, с. 339].

Доцільно зазначити видатну роль у формуванні національної Академії наук М. Грушевського, загально визнаного лідера української науки того часу. Упродовж багатьох років, вчений перебував на чолі руху за організацію українського наукового життя у формі повноцінної Академії, керував уже створеними і створював нові наукові інституції, які виразно демонстрували тенденцію перетворення на українську Академію (Наукове товариство імені Т.Г. Шевченка у Львові, Українське наукове товариство у Києві) [7, с. 42].

Павло Скоропадський, який прийшов до влади 29 квітня 1918 р., став гідним продовжувачем такої історичної традиції. Виступаючи з промовою на відкритті Українського державного університету в Києві 6 жовтня 1918 р., гетьман зазначив: «...в сьогоднішній день, коли ми кладемо найбільшу основу української науки, ми повинні перш за все з вдячністю згадати про тих історичних діячів, які у свій час також прямували до цієї високої мети – гетьманів Сагайдачного, Богдана Хмельницького, Виговського, Дорошенка, а особливо Мазепи, як поборників і заступників народної освіти на Україні повинні назавше залишитися на сторінках історії українського національного самопізнання» [8, с. 28].

Таким чином, П. Скоропадський у своїй промові, в першу чергу, наголошував на надзвичайну увагу до науки, що була започаткована гетьманами Війська Запорозького, зокрема: І. Мазепою, Б. Хмельницьким, які були очільниками такої професійної форми спілкування, як наукові товариства, вищим щаблем яких стала УАН [1, с. 11].

Отже, попри всі політичні події, наявність жорсткої політичної кризи, гетьманом П. Скоропадським була здійснена діяльність, що дозволила довести справу заснування Академії до логічного кінця.

З метою підготовки документів щодо заснування УАН була створена спеціальна комісія у складі: Д. Багалія, М. Кащенко, Г. Павлуцького, О. Сперанського, Є. Тимченко, В. Модзалевського, тощо. Комісією було розроблено ряд установчих документів, а саме: а) про створення УАН, про Статут УАН, про штати та бюджет УАН [9, с. 3].

Так, на сторінках «Спогадів» П. Скоропадський зазначав: «Я палко співчував цьому починанню. Була складена комісія під головуванням професора Вернадського і внесено закон про заснування Академії з усіма необхідними асигнівками, і він пройшов. Вже і приміщення для початку робіт Академії було підшукано» [10, с. 45].

Таким чином, П. Скоропадський уважав створення УАН необхідним атрибутом незалежної держави та здійснював підтримку науковців. Академія була для нього вагомим компонентом розвитку української культури і науки та української мови, піднесення її ролі і значення як мови національного, державного, наукового спілкування [1, с. 184].

29 березня 1918 р. на загальних зборах «М. С. Грушевський запропонував обрати комісію з 12 осіб для розробки статуту Академії і окрему комісію, яка б вияснила фінансовий бік справи» [7, с. 35].

Комісія для вироблення законопроекту про заснування УАН, працювала з 9 липня до 17 вересня 1918 р. у складі: А. Лободи, Г. Павлуцького, В. Лучицького, М. Грушевського, О. Корчак-Чепурківського, І. Ганицького [11, с. 75].

14 листопада 1918 року гетьманом П. Скоропадським був затверджений Закон про заснування УАН як окремої державної установи, що перебувала у безпосередньому управлінні верховної влади. Також, для УАН було надано приміщення.

Складовими частинами закону, стали Статут і штати УАН в Києві та її установ, прийняті Радою міністрів УД 6 листопада [12].

На новостворену УАН покладалися функції поширення та розвитку наукових установ. Згідно з опублікованим 26 листопада 1918 року Статутом УАН (далі – Статут), її мета визначалася як «вивчення сучасного і минулого України, української землі та народу. За Статутом УАН мала три відділи: історико-філологічний з «Класом українського красном письменства»; фізико-математичний з «Класом прикладного природознавства»; Відділ соціальних наук з класами юридичних та економічних наук [13, с. 14–15].

Першим президентом УАН став В. Вернадський. Незважаючи на фінансові труднощі, уряд зумів налагодити належне фінансування. Штатні академіки за рівнем оплати прирівнювалися до заступника міністра. Вірогідні асигнування надходили на різні дослідницькі програм і напрями наукових досліджень. В системі УАН, окрім інститутів, були засновані Національна бібліотека, Ботанічний сад, астрономічна обсерваторія, демографічний інститут, інститут вивчення економічної кон'юнктури, музеї, видавництва. Загалом система УАН включала 45 структур, які усі отримали державне фінансування. Планувалося щорічно виділяти 1,5 млн. карбованців на наукові дослідження, експедиції, підготовку наукових видань, науково-технічне обладнання [14, с. 204].

УАН отримала максимально сприятливий режим для роботи – статус самоврядної юридичної особи, право заснування нових наукових закладів, безмитного і позацензурного отримання літератури і наукового обладнання, присвоєння наукового ступеня доктора наук, організації наукових форумів. Усі наукові видання академії виходили українською мовою, а за бажанням автора могли друкуватися іноземними мовами [1, с. 140].

Господарська діяльність УАН та правовий режим її майна у період гетьманату П. Скоропадського регулювалися Статутом УАН [12].

Відповідно до Розділу II п. 13. Статуту УАН, Академія мала статус юридичної особи. Мала право набувати, відчужувати та заставляти нерухоме майно. Згідно п. 14 Статуту УАН у справах фінансового та бюджетного характеру Академія мала відносини з відповідними законодавчими установами через Міністра народної освіти [15, с. 14].

Голова-Президент обирався Академією на Спільному зібранні на три роки та затверджувався верховною владою через Раду Міністрів п. 32 Статуту.

Господарське управління майном УАН здійснювало Правління Академії, що діяло у складі 3 членів Академії. Правління Академії здійснювало як управління нерухомим майном, так і матеріальною складовою УАН. За результатами своєї діяльності Правління Академії складало річний звіт, що подавався на розгляд Спільному Зібранню (п. 58–59 Статуту УАН) [15, с. 9].

Відповідно до Розділу VII п. 100 Статуту УАН, майно УАН складалось з: асигнувань державної скарбниці, приватних пожертв, прибутків з видань УАН та інших доходів. Також, на утримання УАН, у тому числі на друк видань, премій, допомог, щороку з Державної Скарбниці відпускались відповідні суми. Крім того, для утримання певних наукових відділів створювали окремі фонди, що надходили з Державної Скарбниці (п. 101–102 Статуту УАН) [15, с. 9].

Так, розподіл зазначених фондів детально представлений у Розділу VII, де зазначено розподіл витрат на річне утримання Академії, зарплати особовому складу та викладачам, відділам, а також окремим підрозділам (штат Ботанічного саду, штат Геодезичного інституту та ін.) [15, с. 14].

Висновки. Враховуючи вище наведене, видається доцільним зробити наступні висновки.

Одним із значних етапів формування української академічної науки став період української незалежності, що пов'язаний з діяльністю гетьмана П. Скоропадського, яка мала на меті зміцнення української держави, її суверенітету, політичної й економічної незалежності.

П. Скоропадський розумів значення розвитку наукової думки, освіти для процвітання держави, всього українського народу, усвідомлював значення світового розвитку науки.

Гетьман П. Скоропадський цілком підтримував направлення засновників Академії на використання іноземних зразків, для розбудови національної Академії України [1, с. 58].

Таким чином, попри важкі політичні події того часу, наявність жорсткої політичної кризи, гетьманом П. Скоропадським була проведена робота, що дозволила здійснити формування першого національного наукового осередка – Української академії наук.

Створення УАН у 1918 р., як першого національного центру наукових досліджень незалежної України, стало результатом діяльності багатьох політичних діячів та науковців, а саме: М. Грушевського, М. Василенко, Д. Багалія, А. Кримського, М. Туган-Барановського та ін.

Складовими частинами Закону про заснування УАН стали Статут і штати УАН в Києві та її установ, прийняті Радою міністрів Української Держави 6 листопада 1918 р. [12].

На новостворену УАН поклалися функції поширення та розвитку наукових установ.

УАН здійснювала наукову та господарську діяльність на основі Статуту Академії. Відповідно до Статуту, Академія мала статус юридичної особи з правом набувати, відчужувати, заставляти майно рухоме та нерухоме. Голова-Президент Академії наук, обраний на загальних зборах здійснював представництво Академії в усіх справах, що торкалися науки та майна УАН.

Господарське управління майном Академії Наук здійснювало Правління УАН відповідно до положень Статуту, а саме: управління нерухомим майном, управління грошовими фондами Академії, що складались з: асигнувань Державної скарбниці, приватних пожертв, прибутків з видань УАН та інших доходів.

Правління УАН здійснювало контроль за розподілом грошових фондів Академії, що призначались на річне утримання Академії (заробітну плату штатних працівників та штати Ботанічного саду, Геодезичного інституту та ін.). Відповідно до положень Статуту Академії, Правління Академії наук звітувало перед Головою-Президентом Академії наук про здійснену господарську діяльність.

Список використаних джерел:

1. Папакін Г. Павло Скоропадський та Українська академія наук. К: «Українські пропілеї». 2018. 335 с.
2. Виступ М. Василенка на першому засіданні Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української академії наук від 09.07.1918. НБУВ. Інститут архівознавства. ф. 251. оп. 1. спр. 1Б. арк. 1. Опубл.: Історія Академії наук України. 1918–1923. 78 с.
3. Вернадський В.І. Щоденники 1917–1921. К.: Наукова думка. 1994. Кн. 1. Жовтень 1917 – січень 1920. 327 с.
4. Верба С. Правове регулювання наукової діяльності у період гетьманату Павла Скоропадського 1918 року. *Наукові записки*. Випуск 13. *СЕРІЯ: ПРАВО*. 2022. С. 19–23.
5. Матвеева Л. М. Становлення Української академії наук (1918–1928 рр.). УІЖ. 2008. № 6. С. 4–7.
6. Грушевський М. Три Академії. Твори у 50-ти томах. Т. 10 (1): Серія «Історичні студії та розвідки (1924–1930)». Львів: Вид. «Світ». 2015. С. 399–412.
7. Сохань П.С., Ульяновський В.І., Кіржаєв С.М. М.С. Грушевський і Academia. Ідея, змагання, діяльність. К. АН України. Інститут української археографії. 1993. 322 с.
8. Відродження: щоденна безпартійна газета. К. 1918. Випуск за 08.10.1918 року.
9. Збірник праць комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії наук в Києві. Київ : Друк. Укр. наук. т-во. 1919. IV 88. XXXIV с. Видання Української Академії наук.
10. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. Київ; Філадельфія. 1995. 493 с.
11. Онопрієнко В., Щербань Т. Джерела з історії Українського наукового товариства у Києві. К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство». 2008. С. 74–75.

12. Статут Української академії наук у Києві. *Державний вісник*. 26.11.1918. URL: https://tsdavo.gov.ua/gmedia/21-16_2201-1-135-37-jpg/

13. Полонська-Василенко Н. Українська Академія наук: Нарис історії. Київ : Наукова думка. 1993. 414 с.

14. Галушко К., Терещенко Ю., Гирич І., Папакін Г., Осташко Т. та ін. Українська Держава – жорсткі уроки. Павло Скоропадський. Погляд через 100 років. Харків : Клуб сімейного дозвілля. 2018. 335 с.

15. Статут і штати Української Академії наук у Києві. Київ : Видання Української Академії наук. 1919. 22 с.

